

TÜRKLERİN DEVLET ANLAYIŞI

Zübeyir SALTUKLU*

Özet

İnsan inanan, yaratılışı gereği siyasî ve devlet kurma yeteneğine sahip bir varlıktır. Türkler tarih boyunca büyük ve küçük devletler kurmuşlardır. Türklerin kurdukları devletler teokratik bir devlet mi yoksa laik bir devlet mi? Türkler ne Arap, ne Yahudi ne de Pers devlet anlayışını değil kendi anlayışlarını devletlerine temel yapmışlardır. Temelde bütün dinlere sahip yurttaşları olmuş onlarla yüzyıllarca beraber yaşayarak ve onları yaşatarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Türk Devlet anlayışı dine saygılı, din ve vicdan özgürlüğüne dayalıdır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti demokratik, laik, sosyal ve hukuk devleti kimliğini esas almıştır.

Anahtar Sözcükler: Türk, Teokratik Devlet, Laik devlet, Din, Vicdan Özgürlüğü

TURKS' STATE UNDERSTANDING

Abstract

Man is an entity who believes. Human creation is a political entity. Human beings are capable of forming a state. Turks have established big and small states throughout history. Are the states established by the Turks a theocratic state or a secular state? The Turks have not made the Arab, Jewish or Persian state understanding, but have made their own understanding the basis of their state. Basically, they have been citizens of all religions and have lived with them for centuries and survived. The understanding of Turkish State is respectful to religion and is based on freedom of religion and conscience. The Republic of Turkey is a democratic, secular and social state of law has been based on identity.

Keywords: Turkish, Theocratic State, Secular state, Religion, Freedom of Conscience

Giriş

Teokratik ve laiklik sözcükleri Fransızcadan Türkçemize geçmiş sözcüklerdir. Her iki sözcük okunuş biçimiyle dilimizde kullanılmaktadır. Bu sözcüklerin anlamları üzerine kafa yoranlar çeşitli tanımlar yapmaktadırlar.

Siyaset biliminde devletler kendilerine biçtiği yönetim biçiminin içeriğini ya teokratik devlet ya da laik devlet adıyla doldurmaktadırlar. Anayasamızın ilk iki maddesinde bu durum şöyle ifade edilmektedir. “Türkiye Devleti bir Cumhuriyet’tir. Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir.”¹

Ülkemizde de Osmanlı Devleti’nin yıkılışından ve parçalanmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti kendisini bu kimlikle tanımladı. Bu kimliğe karşı çıkılarak özellikle gerek bazı sağ ve gerek bazı sol ideolojik düşünceye sahip olanlar bunun yerine ya teokratik/İslâmî ya da sosyalist (komünist) bir devlet kimliği Türkiye Cumhuriyeti’ne giydirmek için ortaya çıktılar. Çalışmamızın temel amacı; Türk devlet anlayışının dayandığı temelleri teokratik ve laik devlet anlayışı açısından sorgulamak olacaktır.

---

* Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, e-mail: zubeyir.saltuklu@atauni.edu.tr

¹ <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa-2018>.

Teokratik ve Laik Devlet Tanımları

“**Teokratik Devlet**”: Din ve dinî teşkilat, devletin üzerinde bir müessesedir. Devlet dine tabidir. Siyasî hâkimiyet, dinî teşkilatın başında bulunan ruhanilere ait olan devlete teokratik devlet denir. İlkel yerli kavimler, Hititler, İsrail oğullarından Kral Davut, Mısır Firavunları devletleri ve Vatikan devleti, Hz. Muhammed dönemi buna örnektir.

Bir de “**Yarı Teokratik Devlet**” vardır. Bu devletin tanımı da şudur: Devlet dinî teşkilatın üstündedir. Dinî teşkilat ve din uleması devlet otoritesine tabidir. Siyasî hâkimiyet dünyevî devlet adamlarının elinde olan devlettir. Bu tam değil Nim (yarı) teokrazi ile yönetilir. Sâsânîler, Kadim Yunan ve Roma eski kralları, Orta Çağ Avrupa devletleri yarı teokratik devletlere örnektir.

“**Laik Devlet**” ise; devletle din tamamen ayrılmıştır. Devlet içinde vicdan ve din tamamen ayrılmış devlete laik devlet denir.

Sadri Maksudi Arsal bu tanımları yaptıktan sonra laik devlet tanımını genişçe şöyle yapar:

“**Laik devlet**, bütün vatandaşların dinî akidelerine hürmet eden, fakat hiçbir dinî diğer dinlere tercih etmeyen, her dine karşı aynı muameleyi yapan din ve itikat sahasını fertlerin hususi işi telakki ettiği için dinî zümrelerin dinî işlerine müdahale etmeyen, her dini menetmediği gibi hiçbir dine hiçbir türlü muavenet (yardım) dahi etmeyen, dinlere karşı bitaraf kalan devlettir.”² Teokratik devlet tanımı acaba bu tanımın tam zıddı mıdır? Öyle anlaşılıyor ki, evet tam da zıddıdır.

Hilmi Ziya Ülken laikliği “saygı” ve “vicdan hürriyeti” kavramı üzerine yapar: “Laiklik, dinî inançla devletin ayrılması yahut dinin devlet işlerine karışmaması, devletin de dinî inançlara karşı aynı saygıyı ve vicdan hürlüğünü göstermesi demektir.”³

Ali Fuat Başgil de laikliği “tarafsızlık ilkesi” üzerine kurar: “Bu fikri bize veren Garbi medeni memleketlerinde laiklik, her şeyden evvel, devleti, memlekette mevcut maruf ve müesses dinlere karşı tarafsızlığı, herhangi bir din ve mezhebin iç düzenine, ibadet erkân ve ahkâmına müdahale etmemesi” diye tanımlar.⁴

Laikliğin sözlük anlamı ise; laik (*laicos*), isim veya sıfat olarak, ruhban sınıfında, “papaz tarafından” olmamak, “kilise (din) otoritesine (egemenliğine) ilgisiz kalmak” veya “dinden bağımsız bir dünya görüşüne sahip olmak” anlamlarına gelmektedir. Laiklik insanın değil, devletin bir sıfatıdır.⁵

Türkçede laiklik, laik olma durumudur. Devlet ile din işlerinin ayrılığı, devletin din ve vicdan özgürlüğünün gerçekleşmesi bakımından yansız olması anlamına gelmektedir. Türkçede, laik, din işlerini devlet işlerine karıştırmayan, devlet işlerini din işlerinden ayrı tutan anlamına gelmektedir.⁶

Bu tanımlarda insan bir yüzüyle devletle bir yüzüyle de dinle ilişki içerisindedir. Temelde konu devlet-din ilişkisini oluşturmaktadır. Devletin yetkisi, sınırları ve sorumlulukları çizilmektedir. Dinden daha çok devlete seslenilerek “din hürriyetinin,” “inançlara saygının,” “herhangi bir dinin ve mezhebin yanında yer almamasının” ve “tarafsızlığının” korunması istenmektedir. Devlet böyle bir tutum ortay koyunca din zaten kendi sınırlarına çekilmektedir. Laiklik, dinin, devletin işine karışmasına engel olma halidir de diyebiliriz.

Türklerde Devlet Nedir?

Türklerde ilk devlet, aşiretlerin birleşmesiyle oluşur. “İl” adını alır, bu göçebe bir “Medine”: “site”ye benzer. Her aşiretin reisi ayrı ayrı olmakla beraber, devletin velayeti hakan ile hatunun müttehid şahsiyetinde tecelli ederdi. Devletin içinde, yalnız “il”den olanlar, yani “asilzadeler” vatandaş hukukuna malikti. Bunların haricinde bir de “Karabudun” vardı ki, “il”den hariç sayılırdı. Ordunun başında ekseriyetle hakan ailesine mensup bir “tigin”: Şehzade bulunurdu.⁷

Türklerde devletleşme süreci aşiretten devlete geçildiği için “kan davaları” kalkmış, onun yerine devletçe ikame edilmiş “töreler” yani hukukî örfler vücuda gelmiş, ceza hakkı münhasıran devlete

² Ahmet Parlak Işık, *Türkiye’de Laiklik İdeolojisi*, Objektif Yayınları, İstanbul, 1993, s. 17-35; ayrıca bkz. Sadri Maksudi Arsal, *Teokratik Devlet ve Laik Devlet*, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul, 1940.

³ Parlak Işık, *age*, s. 17-35; Arsal, *age*.

⁴ Ali Fuat Başgil, *Din ve Laiklik*, İstanbul, 1979, s. 18.

⁵ Başgil, *age*, s. 2.

⁶ Zeki Hafizoğulları, “Laiklik”, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 1998, s. 2.

⁷ Fuat Köprülü, *Türk Tarih-i Dinisi*, yay. haz. Metin Ergun, Ankara, 2005, s. 43-44.

intikal etmiştir. Türklerin çoğu göçebe olmadıkları için büyük kentler inşa ederek oturlardı. Yazın yaylaya çıkarlardı. Göçebe olanların da toprakları vardı. Onu ekip biçerler, araziye sulamak için mükemmel arklar açarlardı. Bu yaylacılık Avrupalılar tarafından göçebelikle karıştırılmıştır.⁸

Türklerde Devletin Sınıflandırılması

Türk devlet anlayışında devlet sınıflandırılmaktadır. Türkler hukuk yaratan bir millettir. Devlet elbette hukuksuz olamaz. Devletin hukukla ilişkisi olduğu gibi ahlakla, sanatla, kurumlarla, orduyla, felsefeyle, ticaretle ve dinle de ilişkisi vardır. Türk devlet anlayışında ilahi hukuk, ilahi olmayan hukuk ya da ilahi yasa, ilahi olmayan yasa anlayışı olmadığı için devleti ve başındaki devlet başkanını da böyle vasıflandırılmamaktadır. Değerler açısından Türklerde ‘edgü/iyi/erdemli il’, ‘kötü/cahil/erdemsiz il’ deyimleri vardı.

Yenisey mezar yazıtlarından birisinde ‘erdemliğ ilimden doymadım, öldüm’ denmekteydi. Kötü İl’e kamaşığı yani karışık, kargaşalı, kaça kaçık il’i adları da verilmektedir.⁹ Bu anlayışları zaman zaman aksasa da temelde hep korumuşlardır.

Türk Hikmeti ve Devlet İlişkisi

Yer kürede büyük medeniyetlerin kurulduğu yerler: Ekvatorun kuzey yarım küresidir. Burası Çin denizinden Atlas Okyanusuna kadar olan yerdir. Büyük dinler, felsefeler, sanat eserleri, büyük devletler hep bu kuşakta doğmuş ve yeşermiştir. Türkler de tarihte kurdukları ve Cumhurbaşkanlığı forsunu da yer alan ve almayan devletler bu coğrafyada ve bu coğrafyalarda yeşeren medeniyetler üzerinde varlıklarını sürdürerek ve yaşayarak günümüze kadar gelmişlerdir. Türk milletinin tarih sahnesinde birçok devletleri yıkıldığı halde ad değiştirerek varlıklarını sürdürmedeki ana düşünceleri nedir?

Bu soruya cevap olarak Hilmi Ziya Ülken’i yardıma çağıralım: “Tarihte Yunan, İran ve Türkler hikmet yaratan üç millettir. Hint, İslâm ve Avrupa medeniyeti kendine has bir hikmet yaratamamışlardır. Ancak, Türk hikmeti ne Yunan hikmeti gibi kadercidir ne de İran hikmeti gibi hayalcidir. Türk hikmeti hakikatçi ve terakkicidir. Türk hikmetine göre tabii nizamı devam ettirmek ve mesut olmak için bilgili, cesaretli ve kanaatkâr olmalıdır. Bilgili olmak, tabiat nizamını bilmek ve onu bozabilecek sebeplere karşı hazır olmaktır. Tabiattaki düzen ve ahenk toplumsal hayatta da sürmelidir. Hakanın en büyük gayesi il birliğini temin etmek, Türk milletini hâkim kılmak, onu yüceltmek ve uluslararası barışı sağlamaktır. O, bütün harpleri de bu gayeye göre varmak için yapardı. Bu anlayışla kitabelerde Türk kağanı şöyle demektedir;

“Çıplak budunu elbiseli, fakir budunu zengin ettim. Az halkı çok ettim, dört taraftaki milletleri hep barışsever ettim, düşmansız kağanım... Ben hiçbir zaman zengin bir halka hakan olmadım. Ben, karnı aç, üstü çıplak, düşkün ve sefil bir halka hakan oldum... Halkımızı su ve ateş (gibi birbirine düşman) kılmadım... iline ve kağanına sadık olanlara iyi davrandım. Dört bir bucakta yaşayan halkı barışa mecbur ettim ve onları düşman kılmadım. (Bu yüzden) onların hepsi bana itaat ettiler.”¹⁰

Eski Türklerde önemli bir gelenek, yağmalı toy geleneği vardı. Halkın ihtiyaçlarını karşılamak için, her yıl düzenli olarak töre gereği hükümdar ihtiyacı olanlara mallarını dağıtarak ihtiyaçlarını gidererek sosyal adaleti bir şekilde giderirdi. Cömertlik beye yakışır, cimrilik yakışmazdı. Bir beyin kötüsüne söylenen söz, “Biz onun sofrasında bir lokma bile yemek yemedik.” sözüdür. Toyda yenilip içildikten sonra Kağan, hatununun elinden tutarak otağdan uzaklaştırır, davetliler orada bulunan tüm eşyayı yağmalarlardı. Gelenler, yağmadan sonra Han’ı selamlayarak yurtlarına dönerlerdi Türk devlet anlayışında bunun iki temel nedeni vardı, halkın zengin kılınması, hükümdarın mal, mülk ve servet peşinde koşan değil, adaleti esas alan ve onu uygulayan biri olmasını sağlamaktı. “Padişahlar için hazine gerekli midir?” sorusuna bir bilgenin verdiği cevap şöyledir: “Padişahlar için asıl hazine halkın hayır duasıdır.” Halk, hayır duasını karnı tok, güvenliği tam, adalet, huzur içerisinde geleceğe umutla baktığı zaman yapar. Halk, mazlumun ahınının ta arşa kadar ulaşacağına da inanırdı.

Yunus Emre; “Ne hoş demişsin bal u şeker yemişsin. Ballar balını buldum kovanım yağma olsun.”¹¹

⁸ Köprülü, age., s. 44.

⁹ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ankara, 1982, s. 285.

¹⁰ Hilmi Ziya Ülken, *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*, s. 181-187.

¹¹ Zübeyir Saltuklu, <http://www.doguturk.com/han-i-yagma-mi-yagma-mi-toy-mu?-makale,1744.html>.

İyi bir yönetimi kötüsünden ayıran şey, adil ve erdemli yasalardır. Adil bir paylaşımdır. Yönetimin meşruiyetini sağlayan da buydu. Siyasî yaşam iyi yasalarla uyum içinde bir yaşam demektir. “Devlet küfürle ayakta durur ancak zulümle, erdemsizlikle, hukuksuzlukla durmaz” ilkesi Osmanlı kayıtlarında yer almaktadır.

Kağan Tanrı adına iş yapan değil, temsilcisi ya da elçisidir. Osmanlı sultanları “zıllu’llahi fi’l-âlem” yani “Tanrı’nın yeryüzündeki gölgesi” olarak görmek suretiyle adeta klasik İslâm Hilafeti anlayışından ayrılarak Tanrı’nın gölgesi ve temsilcisi olduklarına değil, ilahi adalet ve nizamın temsilcisi olduklarına inanarak bu sıfatı kullandılar. Hunlar döneminde Mete’nin hükümdarlığını meşrulaştıran ve onu tahta çıkaran da Gök Tanrı/Yüce Tanrı/Ulu Tanrı’dır. ‘Kut’ terimi “Mete Tanrısı’nın Kut’u”dur. Bilge kağan “Kut’um olduğu için Kağan oldum” demek suretiyle Tanrı’dan kut almak ona benzeyen telakki edilmekteydi. Kut alan kağan karizmatik ve semavi özelliği olduğu için Tanrı’nın iradesiyle tahta çıktığına inanılmaktaydı. Ancak tahtan inişinde de Tanrı’nın iradesi egemendi.¹²

Din-Hukuk İlişkisi

Arapça bir sözcük olan “Din” sözcüğü laiklik ve teokratik devlette temel anahtar sözcüktür. Din, kelimesi kök itibariyle tek bir mana taşımaktadır. Bu mana boyun eğmek, itaat etmek, alçaltmak, kibrini kırmaktır. Bu kökten “Medine” kelimesi türemiştir. Bugün şehir dediğimiz bu kelime eskiden “site” anlamına gelmiş olup, insanların toplu olarak buldukları yerde boyun eğdikleri bir başkasının bulunduğu yer kastedilmiştir. Aynı ana dil olan Sami diline mensup İbranicede bugün “medine” devlet manasında kullanılmaktadır. Böylece eskiden “Medine” demek, “devlet” demektir. Bu kelimenin kökünde itaat etme ve boyun eğme anlamı vardır. Bundan türeyen kelimelere göre de bu esas mana hâkimdir. Aynı mana ile ilgili “din” kelimesine “ceza, mükâfat, hüküm” de denmiş olduğunu görüyoruz. Bunun için Allah’a “Deyyan” yani hükmeden, hâkim, cezalandıran ve boyun eğdiren denir.¹³

Hukuk sözcüğü ise, hak sözcüğünün çoğuludur. Sözlüklerde; yasa, tüze ve haklar anlamlarını içerir. Toplum düzenleyen genel geçerlilik taşıyan kurallar, devletin yaptırım gücünü belirleyen yasalar ve yasalara dayanan yetkilerin tümü diye tanımlanır.¹⁴

Hukuk anlamında eski Türkçede “tüze” sözcüğü kullanılıyordu. Hükümdarın otağında “tüz” durmasıyla ifade ediliyordu. Adalet, hükümdarın halka karşı bir lütfü değil, bir temel göreviydi.¹⁵

Hak sözcüğünün kök anlamı, bir kimseye, bir nesneye gerekli olan, uygun düşen, yeterli, tüze, yasa diye ifade edilir. Hak sözcüğü Anadolu Türkçesine, İslâm inançlarıyla girdi ve yerleşti. Tanrı, tüze, doğru, gerekli, üleş karşılığı da söylenir. Diğer anlamlarıyla hak; töre, adalet, törenin gerektirdiği ya da birine ayırdığı şey, kazanımdır.¹⁶

Hak ve hukuk sözcüklerini zaman zaman peş peşe kullanırız. Hukuku tamamlayan hak sözcüğü de yasaya, hakikate veya bilgelige uygun olma; doğruluk, hakikat, yasallık anlamları içerir. İbranca *hukka* *הקף* taşaya veya metale oyulmuş şey, yasa, ferman, kuraldır. İbranca ve Aramcada *hakka*; oyma, taşaya veya metale yazı yazma, hakketme anlamlarını içerir.¹⁷ Bilge Kağan Yazıtı’nda; “(Söyleyecek) her ne sözüm (var) ise (bu) ebedi taşaya hakkettim,”¹⁸ demektir.

“Hak” sözcüğünün sonuçta; “taşaya veya metale hakk edilebilecek kadar değerli yazı, belge, kanun ve bunlara uygun olan demektir.”

Orhun Kitabelerinde hâkimiyeti Tanrı’dan alan Han, hâkimiyet ve istiklali başlıca türe/yasa koymak şeklinde anlar. Devletin varlığı, türe koyan han ile kaimdir. Orta Asya, Moğol ve Türk

¹² Ünver Günay ve Harun Güngör, *Türklerin Dinî Tarihi*, İstanbul, 2007, s. 60-65.

¹³ Abdulvahhap Hallaf, *İslâm Hukuk Felsefesi*, çev. Hüseyin Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1985, s. 38-42.

¹⁴ *Türkçe Sözlük*, T.D.K.; İsmet Zeki Eyüpoğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Ankara, 1995, s. 310, 328.

¹⁵ Mübahat Türker-Küyel, “Türklerde Adalet Kavramının Ontolojik Bir Temeli Var mıdır?”, *Türk Tarih Kongresi*, cilt: III, T.T.K., Ankara, 1991, s. 736-742.

¹⁶ Eyüpoğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, s. 310, 328.

¹⁷ Nişanyan sözlük.com.

¹⁸ Talat Tekin, *Orhun Yazıtları*, Ankara, 1988, s. 31.

kavimlerine dayanarak Mete veya Bumin Kağan gibi bir cihan imparatorluğu kurmuş olan Temuçin de Cengiz Han, yani cihan imparatoru ilan edildiği zaman Yasa'yı ilan etmişti.¹⁹

İlkel ve gelişmiş toplumları din duygusundan ve şuurundan uzak tutmak mümkün olmadığını göre, bir üst otoriteye itaat etmek, boyun eğmek hukukun temelini oluşturur. Hukuka, kanunlara itaat ve boyun eğmenin, dinî emirlere boyun eğmek gibi üst bir otoriteye olan ihtiyaçtan doğduğu görülmektedir. Tüze, Tanrı da dendiğini yukarıda belirttik.

Türkler yurttaş olarak yasalarla yönetilen bir devlet geleneğine inanıyordu. Devletin amacının halkının iyi ve erdemli bir hayat sürmesini sağlamaktı.

Töre, Kut-Devlet İlişkisi

Devlet hak, hukuk ve kanun üzerine kurulur ve amacını bu yolla gerçekleştirir. Türklerde yasa ilan edildi mi devlet yakta demektir. Bu yasanın genel adı töredir. Töre nedir?

Töre, Türklerin hukukî, cezaî, siyasi, idarî hâsılı içtimaî bütün sarsılmaz ve daimî kanunlarına denir. Töre kâğıt üzerinde yazılı değildir ve hiçbir zaman da (tümü) yazılmamıştır. Lakin Türkmenin hafızasında harfi harfine yaşayan bu adet ve teamül kadar hiçbir kanun ve nizam yoktur. Töreyle 'yasak' ve 'tüzük' de diyorlardı. İlk Hanlar sonradan bunun bazı kısımlarını Kutadgu Bilig'te kâğıda geçirmişlerdir. Cengiz, Oğuz yasasını düstur saydı. Timurlenk ve Babur, Oğuz tüzüklerini kaleme alarak kitap haline koydular. Cengiz'in yasağı esasını Oğuz töresinden almakla beraber Moğol ananesinin aşiret zihniyetinden pek çok şeyler de karışmıştır.²⁰

Töre sadece yazılı yasaları değil, yazısız devlet yönetim teamüllerini de kapsar. Yine törenin hikmetle/felsefeyle, hukukla, siyasetle, ahlakla, dinle, sosyal hayatla ilgili yanı da vardır. Ziya Gökalp il ve töre konusunda şu düşünceleri ileri sürer: "İl devlet anlamına 'Töre' yasa anlamına olunca bu iki sözcüğün çok kez birlikte anılması doğal olur. Bununla birlikte 'töre' sözcüğünün anlamı 'yasa' sözcüğününki gibi sınırlı değildir. Yazılmış yasalardan başka yazılmamış alışkılar da törenin içindedir. Dahası, hukuksal töreden başka, dinsel ve ahlaksal töreler de vardır. Öyleyse Türk Töresi, eski Türklere atalarından kalan bütün kuralların toplamıdır. Töre sözcüğünün, Türk sözcüğüyle bir kökten olması da akla gelebilir... Türk sözcüğü de töreli anlamına olabilir... Türk sözcüğü töre sözcüğünden çıkmıştır." Uygur da toplanmak, birleşmek bir nizama, inzibata tabi olmak manasına bir filden hâsıl olmuş bir sıfattır. Uygurlar birleşmiş, toplanmış ve bir kanuna tabi olmuş kentli uygar topluluk anlamında Uygur adını almışlardır. Gerek Türk gerek Uygur kavramları töreye, nizama ve yasaya uyan illeşmiş, il kurabilecek kolektif şuura sahip olan topluluk anlamında kullanılır.²¹

Töre ilahi nizamdır; büyük bir ihtimalle eski Türk dininin adıdır. Töre kitabı olmayan din gibidir. Töreyle göre kurulmuş eski Türk devletlerinin laik görüntüsünün nedeni elastiki yapıdaki töre'nin akıl ve danışma kengeş meclisleriyle yönetilmiş olmasıdır. Kut, kişi Tanrı'dan kut isteyebilir. Kut Tanrı'nın fazlındandır. Tanrı kime inayet ve yardım ederse dünya onun olur ve kuta kavuşur.²² "Töre ne kadar iyi tatbik edilirse kut o kadar güçlenir."²³

Kaşgarlı töre'yi Güneş'e, kut'u Ay'a benzetmektedir. "Törenin tabiatı güneş gibidir, küçülmez, daima bir bütündür, parlaklığı ayındır. Adaleti eksilmez, ortadan kaybolmaz. Herkes aynı muameleyi yapar. Törenin girdiği memleket baştan ayağa kayalık dahi olsa nizama girer." Töre kendisinden bir şey eksilmeden herkese nasip verir, güneş gibi sabittir. İyi kötü herkese rıfk ile muamele eder. Töre güneşi ancak adaletle mukimdir; parlaklığını adaletten alır." Kut, Ay gibidir, ışığını güneşten yani töreden alır. Kut'tan akıl ve irfandan doğmaktadır. Akıl ve irfanın terkiibinden doğan manevi gücün mahsulleri ise, Tanrı nezdinde töreleşmektedir." Töre ilahi nizamdır, bu nizam yine de "Tanrı bir kuluna kutluluk ve ululuk verirse her gün onun işi yükselir." Kıw, aynı sözlükte baht, saadet anlamında olduğu için kut, devletli, devleti idare etme şansı verilen, kısaca, Türk hakanlarına unvan olarak verilen "Tanrı'nın devlet idare etme yetkisini vermesidir. Türkler, devletin Tanrı tarafından verildiğine, millet ile kağanın durumunun Tanrı tarafından yaşandığı ve tayin edildiğine inanırlardı. Uygur kağanları idikkut terimine "Tanrı tarafından gönderilmiş talih ve kutsallık" anlamındadır. İduk

¹⁹ Halil İnalçık; Bülent Arı; Selim Aslantaş, *Adalet Kitabı*, Ankara, 2012, s. 77-78.

²⁰ Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, İstanbul, 1977, s. 16-17.

²¹ Gökalp, *age.*, s. 16-17.

²² Sait Başar, *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, Ankara, 1990, s. 2.

²³ Başar, *age.*, s. 4.

kelimesi, kutsal veya mukaddes demektir. Kutadgu Bilig saadet bilgisi değil, hükümlerlik bilgisi siyasî hâkimiyet bilgisi olarak anlaşılması gerek. Kut'un devlet anlamına geldiğini söyleyebiliriz. "iki cihanda aziz eden bir devlet" anlamında da kullanılmıştır. Yine, kutsallık, ilahi kudret, mutlu tanrısal güç vb. açıklamaları biliniyor.²⁴ Kut devleti denmekle teokratik devlet anlaşılmıyordu. Böyle bir kurumsal yapı da yoktu. Devlet ve yasa kutsanmıştı. Bu açıdan devlet, töreyle ve insanın alın teri el emeğinin yoğunluğuyla kurulu bir düzendi.²⁵

Bu anlayışla "Türklerde töre koyucu töreyi nasıl koyar ve Tanrı'dan ne alarak töreyi koyardı?" sorusuna Mübahat Türker Küyel şöyle demektedir:

"Töre, toplumu düzenleyen mecburi kurallar, kamu nizamın/nomos, örf ve geleneklerin kesin hükümlerin birliğidir. Bilge Kağan 'törü'yü, Gök Tanrı'dan almaz. -Oysa Semavi Dinlerde Şeri'a, Tanrı'dan Peygambere vahiyler suretiyle gelen emirlerle alınır-. Kağan, Tanrı'dan sadece kut almıştır. O'nun, bu sebeple, herkes içerisinde, hâkimiyete liyakati (karizma'sı) vardır. Onun, kutunu alması bilgeliktir. Kutun gereklerini yapması ise Alplıktır. Hakan 'törü'yü "eçüsü apası törüsünce", "törüde üze" yapar. Bu onun, 'törü'yü ruhun ölmezliğine, Tanrı'nın varlığına dayandırdığını gösterir. Hakan 'törü'yü, ruhun ölmezliğine, 'Atalar Ruhunun ölmezliğine inanarak, erdemlerine dayanarak kor; yoksa hakan, 'törü'yü kendi insafına göre koymaz. Hakan buyrukları ve bodun önünde hesap verir... Hakan ne Tanrı'nın kendisidir, ne de oğludur. Toplumda kişi, hakanın 'insaf'ına değil, ancak töretinin insafına bırakılmıştır."²⁶

Töre, Kut ve Vahiy İlişkisi

Tanrı'dan Kut almak ne demektir? Kut devlet yönetimiyle ilgili siyasî iktidarı almaktır. Kitabelerde "Tanrı'ya benzer, Tanrı'da olmuş Türk Bilge Kağan". "Tanrı irade ettiği için, kutum olduğu için kağan oldum" demektedir. *Kutadgu Bilig*'de kutun nazari cephesi açıklanmıştır. Buna göre, "Kut'un tabiatı hizmet, şiarı adalettir... Fazilet ve kısmet kut'tan doğar... Beyliğe (kağanlığa) yol ondan geçer... Her şey kut'un eli altındadır, bütün istekle onun vasıtası ile gerçekleşir... Tanrısaldır. Dünyada tam bir iktidar kuşağı bağladı, kurt ile kuzu bir arada yaşadı... Bey, bu makama sen kendi gücün ve isteğin ile gelmedin, onu sana Tanrı verdi... Hükümdarlık iktidarı Tanrı'dan alır... Kut'tan feragat etmek, devletten, siyasî istiklalden vazgeçmektir."²⁷ Türklerin dininde Tanrı, günlük hayatı düzenleyen yasalar koymamıştır.

Elbette kanunların hazırlanmasında, tatbik veya tebdilinde divandaki mütehasıs kanun ve idare adamlarının rolü Osmanlı'da büyüktür. Fakat bu rol esas itibarıyla teşriî değil teknik bakımdan hazırlayıcı ve istişari bir mahiyettedir. Bu sebeple, şekil itibarıyla ve fiiliyatta kanunlar kanun olmak sıfat ve kudretini padişahın arzu ve iradesinden almaktadırlar. Mütehasıslar tarafından hazırlanan kanun teklifleri, ancak padişahın huzurunda okunup tasdik alındıktan sonra 'Kanun' kıymetini alabilmekteydi... Bir padişahın tahta geçmesiyle eski nizam ve kanunları ancak lüzum görürse tasdik edeceğini, aksi takdirde yine aynı usullerle tadil ve tensik edilmiş yeni kanunlar vazedebilir" demektedir. Fatih'in Kanunname-i Âl-i Osman'ındaki adlı ilk buyruğu şudur: 'Bu kanunname atam ve dedem kanunudur, benim dahi kanunumdur, evlad-ı kiramım neslen ba'de neslin bununla amil olalar."²⁸ Zeki Velidi Toğan'a göre de: 'Orhan Bey'in bildiği devlet nizamı ve kanunu ancak Türe ve yasaktır. Devletin esası şeriat'ta değil yasaktır.' Bu anlayışla biliyoruz ki: Türklerde devletin varlığı töre koyan han ile kaimdir. Mete'den Timur'a kadar binlerce yıl esas hatları aynı kalmış bir töre mevcut olmuştur. Bu töre ve yasa devlet teşkilatının ve hanlık hâkimiyetinin temelini teşkil etmiştir. Hükümdarın sırf kendi iradesiyle koyduğu kanunlar, yasa ve yasakname adı altında toplanmıştır. Yine Zeki Velidi Toğan, Türklerin geniş coğrafyalarda devlet kurmalarını elastiki yapıdaki "töre" anlayışlarına bağlar. "Türk fütuhatının diğer bir fârik/ayrıcılık bir vasfı da bunun her vakit gayet sade ve elastiki bir teşkilat sistemine "türe" dediğimiz örfi kanun ve vaz'ılara dayandırılmış olmasıdır. Asya ve Doğu Avrupa mikyasındaki geniş teşekküllere de aynı kolaylıkla tatbik edilmiştir."²⁹

²⁴ Hikmet Tanyu, *İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara, 1980, s. 74-77.

²⁵ Başar, *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, s. 5-8.

²⁶ Türker Küyel, "Bilge Kaan Bir Filozof Arhont mudur?", s. 461.

²⁷ Kafesoğlu, a, g, e., s. 237-238.

²⁸ Fatih Sultan Mehmed, *Kanunname-i Âl-i Osman*, yay. haz. Abdulkadir Özcan, Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 3.

²⁹ Zeki Velidi Toğan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981, s. 112.

Türklerin Dini Tarihi adlı eser de Fuat Köprülü, statik din yani “Geleneksel Türk dini Gök/yüce, kudretli, aşkın, semavi-Tanrı ve onun etrafında şekillenmiş orijinal sistem” Şamanizm geleneksel Türk dininin asli unsuru değil, sonradan melez, dinî-sihri-mistik oluşumun adıdır.³⁰

Dinamik din yani “evrensel dinler dönemi. Konfüçyanizm Taoizm, Budizm, Lamaizm, Zerdüştlük, Mani dini, Nesturi ve Ortodoks Hıristiyanlık, Musevilik ve İslâmiyet dinleri. Yine Din sınıfını temsil eden “kam/kâhin/wu/otacı/sahir/şaman”lar var idi.³¹

Ancak bunlar devletin işine karışmazlardı. Daha doğrusu karıştırılmazlardı. Bu serbestliği onlara veren devlet anlayışlarıydı. Türk devletlerinde tam manasıyla vicdan ve din hürriyeti mevcuttu. Başka dine geçmek bir öldürülme sebebi değildi. İlahi olan ya da ilahi olmayan devlet anlayışı yoktu. Erdemli ya da erdemsiz devlet vardı. Devlet başkanı da erdemli, erdemsiz devlet başkanıydı. Bu nedenle din-devlet münasebeti birbirine hürmet mesabesinde idi. Her ne kadar kağanlar, kendilerini Tanrı'nın kutuyla, yardımıyla devlet başkanı olmuş olduklarını addetseler de hiçbir zaman kendilerini din reisi sıfatını almazlardı. Yavuz Sultan Selim'in halifeliği İstanbul'a getirilişine kadar. Bu nedenle Türkler İslâmiyet'ten önce teokratik devlet kurmamışlardır.³²

Peki, Osmanlı devleti gerçekte teokratik bir devlet midir? Bizim bu çalışmada ulaştığım bir anlayışı sizlerle paylaşmak isterim. Laiklik, devletle din yasası olduğunu ileri sürülen bizdeki şeriat, Hıristiyanlıktaki kilise, Yahudilikteki şeriat/Tevrat yasalarının devletin yönetiminden elini eteğini çektiğidir. Şeriat, sözlük anlamı, açık, doğru ve düz yol demektir. Suyolu, geminin yelkeni, açık caddeler şarî denir. Teşrî ve meşrutiyet aynı kökten gelir. Kur'an-ı Kerim'de üç yerde geçer. “Casiye suresi 18. ayetinde Cenabı Hak, Hz. Muhammed'e, “Ey Muhammed, sonra, seni bir iş hususunda bir şeriat üzerine kıldık, onu izle” İkincisi, Şura 13. ayetinde, “Allah din hususunda Nuh'a öğütlediği şeyleri size de şeriat olarak koymuştur. Ey Muhammed sana vahyettik, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya da “Dini doğru olarak yerine getirin ve onda ayrılığa düşmeyin.” Bu beş büyük peygambere öğütlenen, vahyedilen dinden ve şeriatın bahsedilmesidir. Bunlar değişmeyen itikadî, ahlakî ve dinî ilkelerinde birleşirler. Dinin amelî ve ferî hükümlerinde ayrılırlar. Bu sonrakiler zamana göre değişirler. Bu değişmeyen itikadî esaslar, Allah'a, ahirete, peygamberlere, melekler iman etmek, ahlaki esaslarda doğruluk, ahde vefa veya emanete sadakat, sıla-ı rahim; insanlara eziyet etmenin, zina etmenin haram kılınması gibi esaslar ve Allah'a ibadeti halis kılmaktır. Maide suresi, 48. ayetinde, “Her birinize bir yol ve bir yöntem verdik.” her peygamberin getirdiği amelî ve ferî hükümlerin her birinin zamanına ve mekânına göre değişik olmasıdır. Şeriat koymak sadece Hz. Muhammed'in hayatında olmuştur. Yüce Allah, şeriat koymak salâhiyetini Hz. Muhammed'den başkasına vermemiştir. Sahabenin içtihat ve fikirleri ile sabit olan şeriat değildir. Öyleyse Kur'an ve sünnetten başka teşrî'in kaynağı yoktur. Bunun haricinde verilen tüm hükümler laik yapıdadır.³³

Bizdeki sıkıntının kaynağı din-devlet ilişkisi değil, son zamanlarda şeriatın din gibi algılanması ve uygulanması isteğidir. Medrese ulemasının adlandırdığı Fıkıh'tır. Medrese fikhî ne şeriat ne de din olarak ele almamıştır. Dolayısıyla Fıkıh, Din değildir. Şeriat da değildir. Medrese uleması Fıkıhı yani Hukuku kurarken bunlardan yararlanmasıdır. Osmanlı'nın son döneminde hukuku maddeleştirdiği “Mecelle” Fıkıhın islahıdır, dinin değil. Halifelik, emirlik, sultanlık, meşrutiyet, cumhuriyet dinî bir müesseseye değil, siyasî bir müesseselerdir. Yavuz Sultan Selim halifeliği almakla dinin emri olarak halifelik müessesesini almıyor siyasî bir yapıda değişiklik yapıyor. Dolayısıyla teokratik bir devlet sistemini almıyor. Bu nedenle İslâm dünyasında halifelik konusunda bir birlik olmadı. Şîî dünya Sünnî dünyanın halifesini kabul etmedi.

Türklerin kurduğu devletler arasında İslâm devleti adıyla bir devlet yoktur. Kurmamışlardır da. Son zamanlarda emperyalistlerce “insan devleti” yerine “İslâm devleti” fikri ortaya atılarak tüm İslâm yurtlarında kargaşa ve isyanlar çıkartılmıştır. Tüm İslâm ülkelerindeki fitnenin sebebi bu fikir öne sürülerek “din elden gidiyor” diye bölerek, parçalayarak ve silahlandırıp savaştırarak kendilerine bağımlı hale getirerek sömürülmektedir. Şeriat devleti diye bir devlet teorisi yoktur. Bir hukuk teorisi vardır, o da fıkıhtır. Osmanlı'ya karşı ayaklanmalar hep bu anlayış sonucu olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti de en çok yarayı bu fitneden almaktadır. İslâm devleti bir ütopyadır. Aydın geçinen,

³⁰ Köprülü, *Türklerin Dini Tarihi*, s. 143.

³¹ Arsal, *Teokratik Devlet ve Laik Devlet*, s. 35.

³² Arsal, *age.*, s. 35.

³³ Abdulvahhap Hallaf, *İslâm Hukuk Felsefesi*, çev. Hüseyin Atay, Ankara, 1985, s. 49-51.

ülkesinden kaçan emperyalizme uşaklık edenler bu millete ve İslâm'a ihanet içindedirler. Kuran'ın indirildiği toplum henüz devletleşmediği için devlet yönetim biçimlerinden haberleri yoktu. Onun için Kuran'da bir devlet yönetim biçimi aramak boşunadır. Kur'an'ın en temel talebi danışma yani şuradır.³⁴

Hüseyin Atay'la Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki odasında bu konuyu yüz yüze istişare ederken, "Hz. Muhammed'in sünneti töre midir? sorusuna – "Evet töredir." dediler. Töre sözcüğünü yukarıda genişçe izah ettik.

İbn Muhiddin Arabî, Tanrı elçisi ile filozof aynı hizada bulunan müteakildir; bunlardan biri aklî âlemden hissî âleme, diğeri de hissî âlemden aklî âleme geçer demektedir. Hüseyin Atay da vahyi ikiye ayırır. Akıl; sözsüz, fiili, yetenek ve güç halinde vahiydir. Kur'an ise, sözlü, nazarî, bilgi veren vahiydir.³⁵

Vahyin temel amacı nedir? İnsanın doğuştan sahip olduğu hangi yetinin işini görecektir ve insanı mevcut yetileriyle ulaşamadığı hangi dünyaya bağlayacaktır? Bu can alıcı soruyu sorarak Fârâbî'nin vahiy anlayışını esas alarak cevap arar Hasan Şahin; "İnsan, maddi ve manevi dünyalarla irtibat kuracak doğuştan yetilere sahip olduğuna göre, geriye sadece insanın kendi iradesiyle kurması gereken toplum dünyası kalıyor. Vahiy, belki toplumun kurulması ve devam ettirilmesi noktasında gündeme geliyor olabilir. Vahiy, belki düşünen amelî yetinin yetkinleşmesi ve işini rahat görmesiyle alakalı bir şey olabilir. Eğer öyleyse vahiy, ahlak ve siyasetle ilgili bir şey olarak karşımıza çıkabilir. Düşünen amelî yetiyle ilgili olan bir şey, ondan önce düşünen nazari yetiyle ilgili bir şey olması gerekir. Ondan da önce vahyin düşünen yetiyle ilgili bir şey olması daha fazla mümkündür. Kısaca vahiy. İnsanlıkla ilgili olumlu bir şey olmalıdır. Çünkü Fârâbî'nin anlayışına göre, insanlık sureti ile bilfiil düşünen yeti aynı şeydir. Fârâbî de vahiy, eksik toplumu ve onu oluşturacak ilk başkanlık düzeniyle ilgilidir. "İlk başkan, en yüksek insanlık seviyesine yükselmiş ve en yüksek mutluluk düzeyine ulaşmış insandır. Bu seviyeye yükselmek, insanın nazari ve amelî felsefeyle doyurulmasına bağlıdır. Bu doyurma ve doyumu evrensel bir güç birliği ve evrensel bir bütünleşme izler. Evren'in İlk Sebeb'i ile insan dünyasının ilk başkanı arasında Etkin Akıl aracılığıyla güç birliği ve iş birliği kurulur. İşte bu duruma vahiy denir. Bütün bunlar insanın iç dünyasında olur. Bu duruma gelen insan tam bilgedir, tam filozoftur. Bu durumun sağladığı verileri bilge insanın hayal gücü aracılığıyla dış dünyaya, başka insanlara aktarmasına da peygamberlik denir... Herhangi bir peygambere indirilmiş olan Allah Kelâmı olarak tarif edilen kelâmî ve şer'î anlamdaki vahiy ile nazari ve amelî yönden aklını olgunlaştırmış, böylece sureti Etkin Akıl olmuş bir insan arasında da açık bir bağlantı vardır. Şöyle ki, Etkin Akıl, Allah'ın doğrudan kelâmıdır. Sureti, Allah'ın bu doğrudan kelâmı (Etkin Akıl) olmuş bir insana Allah'ın kelâmı indirilmiş demektir."³⁶

Devlet başkanı töre almıyor kut alıyor demek töreyi belirleyecek etkin akıl durumuna gelir demektir. Birinci aklı kullanmak vahyin kendini kullanmak demektir. Devletleşmiş topluluklar töreli ve yasalı oldukları için genelde etkin akıl yani ilk vahiy kullanmışlardır ve kullanmaya da devam etmektedirler. Türk devleti anlamındaki 'İl' sözcüğünün barış manasını da ifade etmektedir. İlli olmak barış içinde olmaktır. İslâm'ın da barış anlamında olduğunu biliyoruz. Türkler etkin akılla, yani fiilî vahiyle devletlerini kurmuşlardır ve onun ilkeleriyle illeşerek binlerce yıldır varlıklarını sürdürmektedirler.³⁷ Bu anlayışla Türklerin hafızasında din devleti, din dışı devlet anlayışı bulunmamaktadır.

Mekke ve Medine'de kabile halinde yaşayan bir türlü illeşemeyen ve il töresi oluşturamayan kabilelere ikinci tür vahiy gelerek Hz. Muhammed'in eşsiz fedakârlık ve çabalarıyla eksik toplum olmaktan çıkarak tam toplum vasfını kazanmaya başlamışlardır. Arap kabilelerinin illeşmeleri yüzlerce yıl almıştır ve Roma, Sâsânî ve Türk devlet yapısından yararlanmışlardır. Bu anlayışla diyebiliriz ki. Hz. Muhammed'in milletine, yasa ve sünnetine erdemli millet/töre diyebiliriz. Hz.

³⁴ Hallaf, *age.*, s. 58.

³⁵ Nihat Keklik, *Muhyiddin İbni Arabî Hayatı ve Çevresi*, İstanbul, 2008, s. 62; Hüseyin Atay, *Dinde Reform ve Atatürk'ten Kesitler*, Ankara, 2003, s. 112-113.

³⁶ Hasan Şahin, "Fârâbî'nin Vahiy Anlayışı", *Uluslararası Fârâbî Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2005, s. 267-282.

³⁷ Şahin, *agm.*, s. 268-282.

Muhammed'in hayat mücadelesini anlamak; eksik ve tam toplumu, erdemli ve erdemsiz ili, ilk başkanı ve onun koyduğu törenin ne demek olduğunu bilmekle daha da anlamlı hale gelir.³⁸

Ülkemizdeki kendi okur-yazarlarımızca devlet olmadan önceki eksik toplum olan ve devlet töresi olmayan Arap kabile hayatına ait gelenek, görenek, örf ve alışkanlıkları dinî hayat tarzı diye ülkemize taşınıyor. Oysaki Fuat Köprülü'nün ifadesiyle, "Türkler İslâmiyet dairesine girdikleri zaman, eski ve kuvvetli bir hukukî kültüre maliktiler. Fıkıh denilen İslâm hukuk sistemi, menşeyini dinden almakla beraber, İslâmiyet yayıldığı ve yerleştiği yeni sahalardaki mahalli hukuk ananelerinin de tesiri altında muhitin içtimai, iktisadi zaruretlerine tetabuk ederek teşekkül etmiştir... İslâm hukuk tarihi menşeyini Kur'an ve sünnetten -yani iptidai Arap örfiyle Hz. Muhammed'in kanun koyucu şahsiyetinden- almakla beraber, bu hukuk, muhtelif yabancı hukuk sistemlerinden müteessir olmuştur. Küçük İslâm cemaati Emevî sülaleleri idaresi altında geniş bir imparatorluk şeklinde inkişaf ettikten sonra, bedevi ananelerinin imparatorluk müesseselerini kuracak bir hukukî kifayet gösteremeyeceği muhakkaktı.

İbn Haldun, Abbâsî müesseselerinin dinî değil, yabancı kültürlerden geldiğini göstermiştir. Ancak nazari sistem olan fıkıh, dinî mahiyetini asla kaybetmemiştir. Bu sistemin içinde kitap ve sünnetin hissesi yüzde birdir. Fıkıh din gibi anlaşıldığı için fıkıhın iflası sağlanmıştır. Türklerdeki töre zihniyeti bir birine zıt kanaat ve ilkelere sahip mezhep ekollerinden ve mezhep taassubundan uzaktır. Türk töresi ekoller üstüdür. 'İçtihat kapısının açıklığı ya da kapalılığı' gibi bir anlayışa sahip değildir.³⁹

Osmanlı'nın kuruluş yıllarında kitaba açık bakacak her bir adımı ona göre ayarlayacak bir anlayış yoktu. Tecrübe ve töre, pratik hayat şartları egemendi. İnanç ve ahlak olarak İslâmî anlayış ve lafızlar gönüllerde canlılığını koruyordu. "Tımar" maddesi önemli bir uygulamadır. İspanya'dan getirilen Yahudiler ikinci bir önemli uygulamadır. Osmanlı devlet teşkilat ve nizamlarının, zamanlarına göre Müslüman olmayan milletler için son derece müsamahalı ve adilane bir idare sayılması lazım geldiği ise, herkesçe malum bir tarihi hakikattir.

Sultanların mutlak iktidarı sarsılmaz ve güçlü olduğu sürece din adına ortaya çıkan taassup kuvvetine ne de bu kuvvete dayanan kendini din otoritesi sayan devlet işlerine istikamet verecek şekilde karışması bahis konusu olmamıştır. Şeyhülislâm divanın asli üyesi değildir. İhtiyaç duyduğunda çağırılırdı.

Halife-sultanlar tarafında kurulan medreseler Osmanlı ülkesinde açılınca eğitim dili Arapça olunca serbest davranan devlet erkânı medreselerin anlayışıyla örfi alan daralmış XVII. asırda amme hukuku daralmıştır. Şer'i hukuk, örfi hukuk iç içe yaşıyordu.⁴⁰

Peyami Safa da İslâm'da olmayan ilahi devlet fikri bu âleme İran'ın mirasıdır düşüncesindedir.⁴¹

Laik hukukun dayanağı: Memleketin eski örf ve adetleriyle, merkezi devlet bürolarındaki salahiyyet ve tecrübe sahibi idare amirlerinin takip ettikleri idarecilik anane ve usullerini ve nihayet bunların hepsine birden bir şekil vermekte olan hükümdarın emir ve fermanlarını iş başında görmek mümkündür. Emir, ferman ve bazı sahaları özel kanunlarının yahut kanunnamesinin bir araya toplanarak umumi bir kanunnamenin ya da belirli zamanlarda devlette tatbik edilmekte olan belli başlı kanunların bir koleksiyonunun ortaya çıkmasıydı.⁴²

Eğer Osmanlı ve onun gibi çağdaşı olan diğer İslâm ülkelerde şeri bir hukuk iş başında olsaydı, şeriattan başka bir hukuk olmayacaktı, yetki ve sorumlulukları Şeriat'ın ezeli ve değişmez hükümleriyle tayin ve sınırlandırılmış olacağı için de sultanların yasama yetkisi hakları olmayacaktı. Oysaki yasa, insanın bazı fillerini yapmasına izin veren, bazı eylemleri ise yasaklayan kural ya da ölçüdür.

1. Ezeli-Ebedi Yasa

³⁸ Kafesoğlu, age., s. 241.

³⁹ Fuat Köprülü, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul, trs., s. 14-21.

⁴⁰ Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi", *Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü Semineri*, Ankara, 1975, s. 53.

⁴¹ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1979, s. 441.

⁴² Barkan, agm., s. 53.

2. Doğal Yasa
3. Beşerî Yasa
4. Dinî Yas

Ezeli-Ebedi yasa: Sünnetullah'tır, Evrendeki yasalardır. İnsan ve hayvandaki fitri kabiliyetler, yasalardır.

Doğal yasalar, ezeli ve ebedi yasaların insan tarafından anlaşılmasıdır. Bir yüzüyle sünnetullahı tabi olan insan, diğer yüzüyle iradesiyle bu yasalarda erdemli ya da erdemsiz değişiklikler yapabilir. Bu değişiklik insanın kabiliyet, yetişme ortamı ve diğer etkenler rol oynar.

Beşerî yasalar, ezeli-ebedi, yasaya, doğal yasaya uygun gibi çıkarılsa da koca koca devletler bırakın yasalarını anayasalarını bile değiştirmekle müşkülle.

Dinî yasa ise, vahiy aracılığıyla insanlara bildirilen kurallar bütünüdür.

Beşerî yasanın temel özelliği dış durumu kurtarmaya yöneliktir ve barışı bozan davranışları yasaklar. Dinî yasa ise amacı insanın ebedi mutluluğunu sağlamaktır. Sadece dışa değil insanın iç dünyasını da düzenler. Beşerî yasadaki değişiklikler bu yasa da görülmez, Çünkü Tanrı bildirmiştir.

Aquinas, Tevrat'ın insanı kurtuluşa erdiremediği için İncil'in yazısız yasa olarak gelip, insanın içerisine kazındığını belirtir.

Hâkimiyet ve yönetim beşerî yasalara dayanır. İnançsız olan hükümdar adil olabilir. Dinî yasa, insan aklına dayanan beşerî yasayı ortadan kaldırmaz. Ancak, kilise dünyevi iktidar üzerine üstünlüğü vardır azledebilir. Ruh bedene hâkimdir. Papa'ya tabi olmak gerekir.⁴³

Sonuç

İslâmiyet başlangıçta laik bir din olarak doğdu. Laik düşünceye uygundur. “Senin dinin sana benim dinim bana” demektedir. Sünnî İslâm'da ruhbanlık yoktur. Şiilikte vardır. Gerek Avrupa'da gerek Türkiye'de hakiki dindarların laik olması gerekir. Laiklik insanın kutsallığının tescilidir. Laiklik vicdanı ve akli her alanda işe çağırmadır. Laiklik, Allahsızlık, nihilizm, ateizme fırsat verebilir. Türk laikliği gerçek dinin vicdanlarda yeşermesi ve değer kazanmasını ister. Allahsızlık değildir. Türk laikliği, Avrupa'da yaşanmış faturası ağır olmuş din-kral (devlet) çatışmasının yaşanmamasının sigortasıdır. Tanzimat, meşrutiyet ve cumhuriyet olarak yaşadığımız siyasî süreç Türk laikliği milletin zihniyetinde yaşayan anlayışın siyasî ve hukukî metinlerde yer almasıdır.

Türk laikliği, hukukun, ticaretin, bilimin, felsefesin, ahlakın, sanatın ve dinin akıl yoluyla anlaşılması ve yorumlanması esasına zeminini hazırlama ortamıdır. Aklın ve vicdanın hürlüğü ve otoritelerden bağımsız olmasıdır. Tarihte ve bugün de İslâm dünyasında yaşanan kanlı-bıçaklı mezhep kavgasının bir daha olmamasının habercisidir. Türk laikliği bağımsız, onurlu, karnı tok, sırtı pek bir fert, aile, millet olmanın mücadelesidir. Kölelikten efendiliğe, güvensizlikten güvene, cehaletten bilgi ve bilgeliğe, hukuksuzluktan, hak ve hakkaniyetin heder edilmemesi çabasıdır. Türk laikliğinin iyi anlaşılması, iyi uygulanmaması bizi felaketlere sürükler. Umarım bu değeri çarçur etmeyiz.

Kaynakça

Abdulvahap Hallaf, *İslâm Hukuk Felsefesi*, çev. Hüseyin Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1985.

Arsal, Sadri Maksudi, *Teokratik Devlet ve Laik Devlet*, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul, 1940.

Atay, Hüseyin, *Dinde Reform ve Atatürk'ten Kesitler*, Ankara, 2003.

Barkan, Ömer Lütfi, “Türkiye’de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi”, *Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü Semineri*, Ankara, 1975.

Başar, Sait, *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, Ankara, 1990.

Başgil, Ali Fuat, *Din ve Laiklik*, İstanbul, 1979.

Günay, Ünver ve Harun Güngör, *Türklerin Dinî Tarihi*, İstanbul, 2007.

Hafizoğulları, Zeki, *Laiklik*, Ankara, 1998.

Işık, Ahmet Parlak, *Türkiye’de Laiklik İdeolojisi*, İstanbul, 1993.

⁴³ Muhammet Tarakçı, *St. Thomas Aquinas*, İz Yayınları, İstanbul, 2006, s. 250-256.

- İnalçık, Halil; Bülent Arı ve Selim Aslantaş, *Adalet Kitabı*, Ankara, 2012.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul, 1991.
- Keklik, Nihat, *Muhyiddin İbni Arabî Hayatı ve Çevresi*, İstanbul, 2008.
- Köprülü, Fuat, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul, trs.
- Köprülü, Fuat, *Türk Tarih-i Dinisi*, yay. haz. Metin Ergun, Ankara, 2005.
- Küyel, Mübahat Türker, “Bilge Kaan Bir Filozof Arhont mudur?”, *Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1994.
- Ögel Bahaeddin, *Türkler’de Devlet Anlayışı*, Ankara, 1982.
- Saltuklu, Zübeyir “Han-ı yağma mı, yağma mı, toy mu?. <http://www.doguturk.com/han-i-yagma-mi-yagma-mi-toy-mu-makale,1744>.
- Tarakçı, Muhammet, *St. Thomas Aquinas*, İz Yayınları, İstanbul, 2006.
- Tanyu, Hikmet, *İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara, 1980.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1979.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*, İstanbul, 2006.
- Toğan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981.
- Ziya Gökalp, *Türk Tôresi*, İstanbul, 1977.
- https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.